

УДК378(091)(477)"1991/2016"

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА В ПІДРУЧНИКАХ І НАВЧАЛЬНИХ
ПОСІБНИКАХ З ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Лариса Березівська

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені
В.О. Сухомлинського, вул. Берлінського, 9, м. Київ, 0675864704,
lberezivska@ukr.net

У статті на основі аналізу різних за структурою та обсягом підручників і навчальних посібників з історії педагогіки незалежної України, що відіграли провідну роль у підготовці вчителів, викладачів вищих навчальних закладів, схарактеризовано підходи до висвітлення історії українських та зарубіжних університетів (розглядається у хронологічних межах певного історичного періоду крізь призму загального розвитку освіти; переважно розкривається історія виникнення й становлення перших університетів у Європі, зокрема в Україні, та фрагментарно інших історичних періодів, менше – університетська освіта інших континентів світу; зміст більшості з них викладається в традиційній формі – на основі хронологічно-тематичного підходу, на сучасних теоретико-методологічних засадах). Аргументовано потребу в загальному оновленні змісту чинних підручників і навчальних посібників з історії педагогіки чи освіти, створенні підручників і посібників з історії університетської освіти з урахуванням здобутого нового наукового знання про окреслений феномен у ході українських і зарубіжних досліджень з історії педагогіки, освіти, культури, філософії початку ХХІ ст.

Ключові слова: університет, університетська освіта, історія педагогіки, підручник з історії педагогіки й освіти.

Нині в ході реформування університетської освіти загалом і вищої педагогічної зокрема в руслі світових і європейських викликів набуває

актуальності історія окреслених феноменів, з'ясування її відображення в змісті підготовки майбутніх фахівців, зокрема викладачів університетів. Про історію університетської освіти вони дізнаються з короткого курсу педагогіки, коротких курсів чи спецкурсів з історії педагогіки чи в ході вивчення педагогіки вищої освіти. Авторами підручників і навчальних посібників, котрі різняться структурою та мають специфічний відбиток пріоритетів того чи іншого вищого навчального закладу щодо місця історії педагогіки в навчальному плані, закономірно і, як правило, є викладачі історії педагогіки, які розробляли відповідний курс лекцій. Звернення до окресленого питання пояснюємо недооцінюванням історико-педагогічного знання як компонента педагогічної підготовки в структурі університетської освіти та прагненням привернути увагу до його значення для вирішення актуальних проблем теорії й практики освіти загалом і університетської зокрема.

Мета нашої статті – виявити та схарактеризувати підходи до висвітлення еволюції університетської освіти на сторінках підручників і навчальних посібників з історії педагогіки незалежної України задля осмислення історико-педагогічного знання про окреслений феномен. Історіографічний огляд проблеми свідчить, що аналіз підручників з історії педагогіки під таким кутом зору не був предметом спеціального дослідження.

Розглянемо крізь призму визначеної проблеми українські підручники та навчальні посібники, створені в незалежній Україні провідними вченими, викладачами історії педагогіки. При цьому зазначимо, що ми не розглядаємо підручники та навчальні посібники з історії дошкільної чи шкільної освіти.

В одному з перших підручників з історії зарубіжної педагогіки незалежної України «Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття» (1996) на нових методологічних засадах відомий учений В.П. Кравець, змінивши радянську традицію критикувати зарубіжну освіту, об'єктивно показав причини виникнення й особливості становлення середньовічних університетів

(Болонський, Оксфордський, Кембриджський, Паризький та ін.), організацію та зміст навчання в них, їх значення для суспільного розвитку [8, с. 94–99].

Історія університетської освіти від найдавніших часів до кінця ХХ ст. як складник освітніх систем різних країн світу розкривається в навчальному посібнику, створеному викладачами Житомирського державного університету імені Івана Франка за редакцією вчених О.А. Дубасенюк, М.В. Левківського «Історія педагогіки» (1999) [6]. Важливо, що це стало першою спробою в українській історіографії на відміну від радянської паралельно показати історію української та зарубіжної університетської освіти в єдиному руслі світового педагогічного процесу від виникнення перших університетів у Західній Європі, зокрема в Україні, до тенденцій їх розвитку наприкінці ХХ ст. Так, зі змісту посібника можна дізнатися про історію створення перших університетів у Європі та організацію навчання в них; частково й побіжно про діяльність (статистика, організація, форми, методи навчання) університетів розвинутих країн світу (США, Великобританія, Німеччина, Франція, Японія) у 80–90-х роках ХХ ст.; про історію, структуру, організацію й зміст навчання в Києво-Могилянській академії як першій вищій школі університетського типу тощо [6].

В оригінальному навчальному посібнику «Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах» (2000; 2015) учені Н.Г. Осьмук, М.Ю. Рисіна, А.А. Сбруєва за допомогою таблиць, рисунків на основі цивілізаційного, системного, діахронного підходів розкрили організаційні та змістові основи української й зарубіжної університетської освіти. Особливістю підручника є висвітлення зарубіжної та вітчизняної освіти загалом й університетської зокрема в одному часовому просторі, що дає змогу в ході порівняльно-зіставного аналізу усвідомити взаємовпливи тих чи інших процесів на українських теренах і в тій чи іншій країні. У таблицях «Структура освіти в Україні у XVI – першій половині XVII століттях», «Структура освіти на Україні у другій половині XVII–XVIII століттях» називаються вищі навчальні заклади, що діяли на

українських землях: Острозький триязычний колегіум (академія) (1567–1636), заснований князем Костянтином Острозьким; Львівський університет, відповідний титул якому присвоєно 1661 р., Києво-Могилянська академія, яка набула академічного статусу в 1658 р. [15, с. 49, 76]. Науковці, викладачі, студенти можуть дізнатися про особливості й причини створення, основні періоди діяльності, структуру, дисципліни, ректорів, викладачів і вихованців таких відомих вищих навчальних закладів, як Острозька академія (1576–1636), Києво-Могилянська академія (1615–1817), маловідома Тихорианська академія або Харківський колегіум (1726–1805) [15, с. 78–81]. Цікаво, що в кожній з наведених таблиць є відомості про бібліотеки вищих навчальних закладів, які свідчать про різноманітність і насиченість фондів. Таблиця «Система вітчизняної освіти у першій половині ХІХ ст.» на основі аналізу статутів університетів 1804 і 1835 рр. містить інформацію про освітню систему на українських землях, що входили до Російської імперії [15, с. 98].

У руслі досліджуваної проблеми вирізняється навчальний посібник історика педагогіки І.В. Зайченка «Історія педагогіки. У двох книгах» (2010). Так, в окремому параграфі першої книги, присвяченої історії зарубіжної педагогіки, ідеться про виникнення й розвиток у ХІІ ст. як добровільних об'єднань учнів і вчителів середньовічних університетів у Болоньї (1158), Оксфорді (1168), Кембриджі (1209), Парижі (1253), Празі (1348). Із нього можна дізнатися про структуру, зміст, форми й методи навчання в перших європейських університетах [3, с. 220–221]. У розділі «Школа і педагогіка в деяких високорозвинених країнах світу після Другої світової війни (1946–2009 рр.)» наводиться інформація про розвиток університетської освіти в зазначений період у США, Великобританії, Німеччині, Франції, Швеції, Норвегії, Канаді, Китаї, Японії [3, с. 543–602].

Друга книга навчального посібника «Школа, освіта і педагогічна думка в Україні» (2010) відповідно до періодизації розвитку національної освіти, школи

й педагогічної думки, запропонованої академіками О.В. Сухомлинською і М.Д. Ярмаченком, присвячена розвитку вищої освіти в Україні від її витоків і дотепер. У ній іде мова про перший заклад вищого типу в Україні Києво-братську колегію, яка «нічим не поступалася перед західноєвропейськими університетами»; університетську освіту XIX ст., зокрема про становлення й розвиток Київського, Харківського, Новоросійського, Львівського, Чернівецького університетів; у контексті розвитку вищої освіти доби Української революції про Український народний університет тощо [3, с. 102].

Варто згадати ще низку підручників і навчальних посібників (Артемова Л.В. «Історія педагогіки України», 2006; Радул О.С. «Історія педагогіки України», 2008; Федорчук Е.І., Федорчук В.В. «Історія педагогіки: лекція та хрестоматія», 2008; Васюк О.В. і Лузан П.Г. «Історія педагогіки та освіти в Україні», 2010; Скільський Д.М. «Історія української педагогіки» (2012); Проніков О.К. «Історія педагогіки : курс лекцій», 2015; Аймедов К.В., Бабієнко В.В., Бабієнко В.А., Сторож В.В. «Загальна педагогіка та історія педагогіки», 2014), де автори більшою чи меншою мірою розкривають причини виникнення, структуру, особливості навчального процесу, зміст освіти, вплив на розвиток української освіти та культури Острозької й Києво-Могилянської академій як прообразів університетів; розповідають про Харківський, Київський, Новоросійський, Львівський університети тощо [1; 14; 7; 10; 16; 12; 2].

Як бачимо, у наведених підручниках і навчальних посібниках, а всі ми охопити не могли, певною мірою висвітлюється історія національної та зарубіжної університетської освіти як складник освітнього процесу. Водночас у руслі окресленої проблеми не можна обійти увагою підручники та навчальні посібники з педагогіки вищої школи, де, як правило, міститься розділ з історії вищої освіти, зокрема університетів.

Відзначимо підручник ученого А.М. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія» (1998), перша частина якого присвячена історії становлення та розвитку вищої школи й освіти в Україні. Це, мабуть, перший підручник, написаний на раніше заборонених і лише з проголошенням незалежності України введених до наукового обігу джерелах. У ньому системно схарактеризовано розвиток української вищої освіти на нових теоретико-методологічних засадах. Автор спростував радянські стереотипи щодо перших вищих шкіл України, їх ролі в розвитку освіти і культури, зокрема Острозької, Києво-Могилянської академії; зняв «білу пляму» з проекту Батуринського університету 1760 р.; розкрив причини й витоки створення та становлення класичних університетів (Львівський, 1661, 1784; Харківський, 1805; Київський, 1834; Одеський, 1865; Чернівецький, 1875) на українських землях, що входили до різних держав. Характерно, що підручник містить інформацію про історію створення, структуру, зміст навчання, підручники, викладачів, відомих випускників названих університетів тощо. Автор уперше ввів до змісту вищої освіти після довгих років замовчування, необ'єктивного висвітлення в радянському дискурсі відомості про розвиток вищої освіти, зокрема університетської, доби Української революції, у радянський час, у перші роки незалежності. Важливо, що в підручнику крізь призму вищої освіти аналізується зміст перших українських нормативно-правових документів (Державна національна програма «Освіта»: Україна ХХІ століття, 1993; Закон України «Про освіту», 1991, з доповненням 1996) [11].

Вартий уваги навчальний посібник «Лекції з педагогіки вищої школи» (2010) за редакцією вченої В.І. Лозової. У розділі «Історія розвитку вищої освіти» за авторства С.Т. Золотухіної йдеться про історію зародження університетів у зарубіжних країнах, про університети (Харківський, Київський, Новоросійський) як центри розвитку вищої освіти і науки в Україні (заснування, організаційно-змістові основи навчально-виховного процесу,

завдання й зміст діяльності університетів тощо). Цікавим є також розділ «Тенденції розвитку педагогіки вищої школи в зарубіжних країнах», де його автор Л.А. Штефан характеризує організаційно-змістові основи в сучасних університетах різних країн світу [9].

Зазначимо, що в українському науковому просторі є навчальний посібник І.В. Зайченка «Університетська освіта» (2009), присвячений безпосередньо університетській освіті. Із передмови дізнаємося, що цей посібник став результатом викладання навчального курсу «Університетська освіта» і складений на основі авторської програми й лекцій. Як зазначає автор, і ми з ним цілком погоджуємося, «курс “Університетська освіта” є важливою складовою професійної і культурологічної підготовки майбутніх спеціалістів з вищою освітою» [4, с. 5]. Важливо, що в одному з розділів посібника Іван Васильович уперше здійснив спробу цілісно викласти історію університетської освіти України й світу. Передусім він відійшов від традиції розкривати витoki університетської освіти від часу створення їх у Європі в XII ст. Автор показав витoki університетської освіти в епоху еллінізму (III – I ст. до н.е.), у Стародавньому Римі, Візантії, країнах арабського Сходу до XII ст. Далі він навів чітку й логічну інформацію про виникнення та розвиток середньовічних університетів у Західній Європі в XII–XIV ст. Не обмежується зміст посібника лише відомостями про причини створення, організацію та особливості навчального процесу, великий вплив на розвиток освіти і культури Острозької й Києво-Могилянської академій, ідею відкриття Батуринського університету (1760) у XVII–XVIII ст., про що йдеться в більшості аналізованих вище підручниках. З посібника студенти можуть почерпнути детальнішу інформацію і про розвиток університетів (причини та історія виникнення, структура, організація й зміст навчання) у XIX ст. на українських землях, що входили до Російської імперії (Харківський, Київський, Одеський), а також про університети західноукраїнських земель, які перебували в складі Австрійської

імперії (Львівський, Чернівецький); про трансформацію зазначених університетів, виникнення чи спроби створити нові в ХХ ст., у різні історичні періоди: Української революції (1917–1920), радянської доби (1920–1991) [4].

Безперечно, основою для створення підручників чи навчальних посібників є результати наукових досліджень. За роки незалежності науковцями написано достатню кількість присвячених історії вищої освіти дисертацій, монографій, статей тощо. Не вдаючись до їх аналізу, лише згадаємо деякі з них.

У руслі окресленої проблеми варто звернути увагу на монографію вченої О.С. Радул «Історія вищої школи Європи (V ст. – середина ХХ ст.)» (2011), у якій схарактеризовано розвиток університетської освіти Європи, зокрема України. Важливо, що автор здійснила спробу провести паралелі, показати спільні та відмінні чинники виникнення, еволюції університетів, взаємовпливи освітніх систем. Теоретичні положення й додатки уможливають оновлення змісту історії університетської освіти від виникнення перших університетів до середини ХХ ст. [13].

Значною для осмислення історичної місії університету як головного осередку відродження нації є колективна монографія «Ідея університету: сучасний дискурс» (2014) за редакцією академіків Л.В. Губернського і В.Г. Кременя. Автори розділу «Місія університету: історична ретроспектива і сучасний стан» В.Г. Кремень і С.В. Курбатов, написаного на основі зарубіжних джерел, які вони вводять до наукового обігу, навели міркування щодо трансформації університетської місії в різні періоди європейської історії, намагаючись глибше зрозуміти суть і призначення університету на темпоральному (співвіднесення місії університету з історичним часом) і просторовому (пошук гармонійного співвідношення між національним та інтернаціональним у місії університету) перехрестях. Надзвичайно цінною є обґрунтована періодизація історії університетів у Європі [5]. Безперечно,

згадана праця має стати основою для оновлення змісту історії університетської освіти.

Таким чином, аналіз українських підручників і посібників з історії педагогіки (з історії педагогіки та освіти України, з історії зарубіжної педагогіки та освіти, з історії української і зарубіжної педагогіки та освіти; із загальної педагогіки та історії освіти) показав, що вони різняться за структурою та обсягом. Передусім це пояснюється підходами до вивчення дисципліни «Історія педагогіки» у тому чи іншому ВНЗ (відповідно до навчальних планів переважно в єдиному курсі педагогіки чи як самостійної дисципліни) і відведеною кількістю годин з урахуванням вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Зміст більшості з них викладено в традиційній формі – на основі хронологічно-тематичного підходу. Як правило, історія українських та зарубіжних університетів або української чи зарубіжної університетської освіти розглядається в хронологічних межах певного історичного періоду крізь призму загального розвитку освіти. У більшості підручників і навчальних посібників переважно розкривається історія виникнення й становлення перших університетів у Європі, зокрема в Україні, та фрагментарно інші історичні періоди, менше – університетська освіта інших континентів світу, що загалом збагачує історико-педагогічне знання науковців, викладачів, учителів, студентів педагогічних навчальних закладів.

Оригінальністю вирізняються ті підручники та навчальні посібники з історії педагогіки, які містять таблиці, схеми, діаграми, ілюстрації; уривки з праць педагогів чи нормативно-правових документів; глосарій; запитання для роздумів і завдання для самостійної роботи студентів; тестові завдання; список використаних джерел; список основної та рекомендованої літератури тощо. І це є певним досягненням у розвитку історії педагогіки України, бо свідчить про зміну наукової методології викладу її змісту, а саме: про перехід від марксистсько-ленінської моноідеології до сучасних теоретико-методологічних

засад (цивілізаційний, антропологічний, парадигмальний, культурологічний, аксіологічний підходи) з урахуванням нового наукового історико-педагогічного знання і водночас про можливість вільного дослідницького пошуку. Створені викладачами різних університетів підручники й посібники з історії педагогіки відіграли провідну роль у підготовці майбутніх фахівців, викладачів різних вищих навчальних закладів незалежної України.

На нашу думку, нині назріла потреба, з одного боку, в загальному оновленні змісту чинних підручників і посібників з історії педагогіки чи освіти для допомоги студентам осмислити ті чи інші педагогічні явища, з другого – створенні підручників і посібників з історії університетської освіти з урахуванням: здобутого нового наукового знання про окреслений феномен у ході українських і зарубіжних досліджень з історії педагогіки, історії національної та зарубіжної освіти, культури, філософії початку XXI ст.; напрацювань українських і зарубіжних університетів щодо їх історії тощо. Запорукою продуктивної реалізації цих завдань є актуалізація історико-педагогічного компонента в структурі педагогічної освіти України як ефективного засобу формування педагогічної культури майбутніх учителів, викладачів, розвитку їхнього професійного світогляду й педагогічного мислення; підготовка викладачів ВНЗ до використання історико-педагогічного знання в ході розроблення лекційних курсів, підручників і начальних посібників із різних педагогічних дисциплін (педагогіка, теорія навчання, теорія виховання, методика навчання, методика виховання тощо); кооперування дослідницьких зусиль наукових установ і ВНЗ; організація дискурсів із метою обміну думок щодо написання підручників і навчальних посібників з історії педагогіки; активізація міжнародного співробітництва українських істориків педагогіки. Про це йтиметься в подальших публікаціях.

Бібліографія

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: підручник / Л. В. Артемова. – Київ: Либідь, 2006. – 424 с.
2. Загальна педагогіка та історія педагогіки: підручник / К. В. Аймедов, В. В. Бабієнко, В. А. Бабієнко, В. В. Сторож. – Київ: Видав. Дім «Слово», 2014. – 352 с.
3. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навч. посіб. для студентів вищих навч. закл.: у 2-х кн. / І. В. Зайченко. – Київ: Видав. Дім «Слово», 2010
Кн. I. Історія зарубіжної педагогіки. – 624 с.
Кн. II. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні. – 1032 с.
4. Зайченко І. В. Університетська освіта: навч. посіб. / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2009. – 200 с.
5. Ідея університету: сучасний дискурс: монографія / Л. В. Губерський, В. Г. Кремень, С. В. Курбатов [та ін.]; за ред. Л. В. Губерського, А. С. Філіпенка. – Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2014. – 367 с.
6. Історія педагогіки / за ред. проф. М. В. Левківського, д-ра пед. наук О. А. Дубасенюк. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. – 336 с.
7. Історія педагогіки: лекції та хрестоматія: навч. посіб. / Е. І. Федорчук, В. В. Федорчук. – Кам'янець-Подільський: Вид-во ПП Зволейко, 2007. – 320 с.
8. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 290 с.
9. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. – 2-ге вид. допов. і випр. – Харків: «ОВС», 2010. – 480 с.
10. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб. / П. Г. Лузан, О. В. Васюк – [2-ге вид., допов. і перероб.]. – Київ: НАКККі, 2010. – 296 с.

11. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. для студентів / А. М. Алексюк; Міжнар. фонд «Відродження». – Київ: Либідь, 1998. – 558 с.
12. Проніков О. К. Історія педагогіки: курс лекцій / О. К. Проніков. – Київ: Видав. Дім «Слово», 2015. – 440 с.
13. Радул О. С. Історія вищої школи Європи (V ст. – середина XX ст.): [монографія] / О. С. Радул. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2011. – 536 с.
14. Радул О. С. Історія педагогіки України: навч. посіб. / О. С. Радул. – 3-є вид., допов. і переробл. – Кіровоград: Поліграф.-видав. центр ТОВ «Імекс ЛТД», 2008. – 202 с.
15. Сбруєва А. А. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навч. посіб. / А. А. Сбруєва, М. Ю. Рисіна, Н. Г. Осьмук; за заг. ред. проф. А. А. Сбруєвої. – Суми: ВВП «Мрія», 2015. – 250 с.
16. Скільський Д. М. Історія української педагогіки: ілюстр. навч. посіб. / Д. М. Скільський. – Тернопіль: Навч. кн. «Богдан», 2012. – 304 с.

University Education Presented in Textbooks on History of Education Published in Independent Ukraine

Larysa Berezivska

V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine, 9 M.Berlynskoho street, Kyiv, 0675864704, lberezivska@ukr.net

Having analysed structurally different textbooks on history of education published in the independent Ukraine (viz. history of pedagogy and education in Ukraine, history of foreign pedagogy and education, history of the Ukrainian and foreign pedagogy and education; general pedagogy and history of education) which played a leading role in the process of training of teachers and lectures of higher educational establishments, the author of the article reveals and characterises the following approaches according to which the history of the Ukrainian and foreign universities is presented: the history is considered within the chronological boundaries of a certain historical period through the prism of general development of education; a great deal of attention is paid to the history of origin and formation of the first universities in Europe, in particular in Ukraine, other historical periods are

partially described, the university education of other continents of the world is less presented; the contents of the majority of them are shown in the traditional form – on the basis of chronological and thematic approach and modern theoretical and methodological principles (civilizational, anthropological, paradigmatic, culturological, and axiological approaches).

The author of the article argues for such steps as general renewal of the contents of current textbooks on history of pedagogy or education, creation of textbooks on history of university education taking into account the acquired new scientific knowledge about the mentioned phenomenon in the course of the Ukrainian and foreign researches on history of pedagogy, history of national and foreign education, culture, and philosophy done in the early 21st century; works prepared at the Ukrainian and foreign universities concerning their history, etc. The following ways of realisation of these tasks are suggested: actualization of historical and educational component in the structure of pedagogical education of Ukraine as an effective means for the formation of pedagogical culture, development of professional world view and pedagogical thinking of future teachers and lectures; cooperation between scientific institutions and higher educational establishments while conducting researches; organisation of discussions in order to exchange ideas concerning preparing textbooks on history of pedagogy; activization of international cooperation of the Ukrainian historians of pedagogy.

Keywords: university, university education, history of pedagogy, textbook on history of pedagogy and education.